

Ks. Wojciech Wąsik – Wyższe Seminarium Duchowne w Kielcach

ORCID: 0000-0001-9443-3429

wwasik@petrus.opoka.org.pl

POJĘCIE MAŁŻEŃSTWA W KAN. 1055 KPK 1983

The Notion of Marriage in Can. 1055 of the Code of Canon Law, 1983

Streszczenie:

Niniejszy artykuł pozwala prześledzić złożony proces redagowania kan. 1055 KPK 1983, który dokonywał się podczas prac nad rewizją KPK. Zawiera analizę źródeł wspomnianego kanonu. Prezentuje miejsce tej normy w Kodeksie. W artykule przeanalizowane zostały również szczegółowe uregulowania prawne zawarte w kan. 1055 KPK 1983.

Małżeństwo ukazane zostało w kan. 1055, §1 KPK 1983, zasadniczo w perspektywie przymierza (*foedus*), jednak prawodawca nie zrezygnował z idei kontraktu, co potwierdza kan. 1055, § 2 KPK 1983. Małżeństwo, jako *totius vitae consortium*, zakładające wzajemne osobowe oddanie się sobie małżonków w miłości, według kan. 1055, §1 KPK 1983 jest nie tylko wspólnotą w dziedzinie życia intymnego małżonków, lecz także wspólnotą we wszystkich innych dziedzinach życia. W kanonie tym zniknął podział celów małżeństwa na pierwszorzędne i drugorzędne, a także ich hierarchizacja. Zmniejszony został dystans pomiędzy małżeństwem *in fieri*, a małżeństwem *in facto esse*. Zharmonizowane zostały elementy subiektywne, nieinstytucjonalne małżeństwa z instytucjonalnymi, o charakterze publicznym. Ponadto w kan. 1055, §1 KPK 1983 udało się stworzyć swoistą wewnętrzną dynamikę, wyrażającą się w tym, iż małżeństwo z instytucji prawa naturalnego, zostało wyniesione do porządku sakramentalnego, w porządku zbawienia.

Słowa kluczowe: małżeństwo; umowa małżeńska; sakrament małżeństwa; definicja małżeństwa

Abstract:

The present article follows the complex process of editing can. 1055 of the Code of Canon Law, which took place during the work on the revision of the Code of Canon Law in 1983. It contains an analysis of the sources of this canon and presents the role of this standard within

the Code. The article also analyses the detailed legal regulations contained in can. 1055 of the 1983 Code of Canon Law.

Marriage is shown in can. 1055, §1 of the Code of Canon Law essentially from the perspective of a covenant (foedus), but the legislator did not abandon the idea of contract, as confirmed by can. 1055, § 2 of the Code of Canon Law. Marriage, as *totius vitae consortium*, assumes the personal commitment of the spouses to one another in love and, according to can. 1055, §1 is not only a community in the area of the intimate life of the spouses, but also a community in all other areas of life. This canon disposes of the division of the objectives of marriage into primary and secondary, as well as their hierarchy. The distance between marriage *in fieri* and marriage *in fact esse* was reduced. The subjective and non-institutional elements of marriage were harmonised with the institutional and public ones. Moreover, can. 1055, §1 creates a peculiar internal dynamics expressed in the fact marriage was elevated from the institution of natural law to sacramental order in the order of salvation.

Keywords: marriage; matrimonial contract; sacrament of marriage; definition of marriage

Wstęp

Małżeństwo, będąc jednym z najcenniejszych dóbr ludzkości, tworzy najgłębszą i najściślejszą wspólnotę ze wszystkich wspólnot pomiędzy mężczyzną i kobietą. Dlatego jest ono fundamentem rodziny oraz podstawową komórką całej społeczności ludzkiej. Ma ono wielkie znaczenie dla przedłużenia istnienia ludzkości, a ponadto służy pełniejszej humanizacji człowieka. W naukach społecznych nie ma jednolitego poglądu na pochodzenie małżeństwa. Dominują w nich dwie koncepcje: ewolucjonistyczna i funkcjonalistyczna. Natomiast w doktrynie katolickiej podkreśla się, że małżeństwo ustanowione zostało przez Boga, dlatego ma ze swej istoty charakter święty. Powołanie do małżeństwa zostało wpisane przez Stwórcę w samą naturę mężczyzny i kobiety. Ma ono nie tylko wymiar społeczny, ale również wymiar religijny. Chrystus wyniósł małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi do rangi sakramentu, by w ten sposób małżonkowie mogli partycypować w budowaniu Królestwa Bożego¹.

¹ Por. KKK, n. 1603; Ioannes Paulus II, Adhortatio Apostolica *Familiaris consortio* (22. XI. 1981), n. 1; Jan Paweł II, Konstytucja Apostolska *Magnum matrimonii sacramentum* (7. X. 1982), n. 1; *Instructio pastoralis*, w: Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum Secundum, *Schemata Constitutum et Decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus. Schema Decreti de Matrimonii Sacramento*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXIII, s. 23; G. Müller, *Dogmatyka katolicka*, Wrocław 2015, s. 780; P. Moneta, *Il matrimonio (cann. 1055-1165)*, w: *Il Diritto nel ministero della Chiesa. La funzione di santificare della Chiesa. I beni temporali della Chiesa. Le sanzioni nella Chiesa. I processi – Chiesa e comunità politica*, a cura del Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, Roma 1992, s. 165; A. Sarmiento, *Małżeństwo*

Problematyka badawcza w artykule obejmie w kolejnych punktach rozłożonych na szczegółowe zagadnienia: analizę źródeł tego kanonu, proces jego redagowania podczas prac nad rewizją KPK oraz uregulowania prawne zawarte w obowiązującym kan. 1055 KPK 1983.

1. Uwagi wstępne o kan. 1055 KPK 1983

W Kodeksie Jana Pawła II, tytuł VII *De matrimonio*, księgi IV *De Ecclesiae munere sanctificandi*, rozpoczyna się serią kanonów wprowadzających, wśród których na pierwszym miejscu znalazł się kan. 1055. Przepis ten nie ma swojego odpowiednika w poprzednim zbiorze z 1917 r. Jest to całkowicie nowa norma, inspirowana nauką Soboru Watykańskiego II, w której prawodawca zawarł tradycyjne pryncypia², ale również syntezę współczesnej nauki Kościoła katolickiego na temat małżeństwa³. Omawiany kanon podzielony został na dwa wzajemnie uzupełniające się paragrafy i otrzymał następujące brzmienie:

*Kan. 1055, §1. Mażeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu*⁴.

*§2. Z tej racji między ochrzczonymi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem*⁵.

chrześcijańskie. Podręcznik teologii małżeństwa i rodziny, Kraków 2002, s. 17; W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 13; D. von Hildebrand, *Małżeństwo*, Poznań 2017, s. 17; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 18; AAVV, *Małżeństwo*, w: *Encyklopedia katolicka, Tom XI, LU AN – „MARYAWITA”*, Lublin 2006, kol. 1054-1114; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie, Tom 3*, Olsztyn 1996, s. 19-21.

² Por. L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico – pastorale, Vol. 2, Libri II-IV-V-VI*, Bologna 2011, s. 260.

³ Por. W. Góralski, *Małżeństwo w prawie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 54(2011) 1-2, s. 129; KDK, n. 48-52.

⁴ CIC 1983 can.1055, § 1: *Matrimoniale foedus, quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt, indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis generationem et educationem ordinatum, a Christo Domino ad sacramenti dignitatem inter baptizatos evectum est.*

⁵ Por. CIC 1983 can. 1055, §2: *Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum.*

2. Źródła kan. 1055 KPK 1983

Źródła kan. 1055, §1 KPK 1983 można podzielić na trzy grupy. Do pierwszej z nich należą: Kan. 1012, §1 KPK 1917; Encyklika Piusa XI *Castii connubii*, z 31 grudnia 1930 r.; dwie allokucje Piusa XII, z 3 października 1941 r. i z 29 października 1951 r.; Dekret Świętej Kongregacji Świętego Oficjum *De matrimonii finibus*, z dnia 1 kwietnia 1944 r. W drugiej grupie źródeł znalazły się dokumenty zawierające nauczanie Vaticanum II na temat małżeństwa: Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (KK 11 i 41); Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam auctositatem* (DA 11) oraz Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (KDK 48). W trzeciej grupie źródeł znalazły się: Rytuał Pawła VI (konkretnie: *Ordo celebrandi matrimonum*, z 19 marca 1969 r., n. 1 i 2); *Directorium catechisticum generale* z 11 kwietnia 1971 r. oraz allokucja Pawła VI z 9 lutego 1976 r.⁶. Sięgnięcie przez ustawodawcę do tak zróżnicowanych źródeł miało na celu podkreślenie faktu, iż treści normatywne zawarte w kan. 1055, §1 KPK 1983 łączą w sobie tradycyjną naukę na temat małżeństwa z nowymi teologiczno-pastoralnymi wątkami, które wypływają z doktryny Soboru Watykańskiego II oraz z uściśleniami, jakie pojawiły się w posoborowej refleksji Kościoła na temat małżeństwa⁷.

Wśród źródeł kan. 1055, §2 KPK 1983 wymienione zostały: kan. 1012, §2 KPK 1917 i Encyklika Piusa XI *Castii connubii*⁸. Powstaje wrażenie, iż prawodawca nie do końca potrafił wykorzystać wypracowaną z wielkim wysiłkiem naukę Soboru Watykańskiego II na temat małżeństwa sakramentalnego i że dokonał daleko idących ustępstw na rzecz konserwatywnej, tradycyjnej doktryny w tej materii⁹.

3. Historia redakcji kan. 1055 podczas prac nad rewizją KPK

Na początku prac nad rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego, podczas pierwszej sesji *Coetus Studiorum de Matrimonio*, zespołu konsultorów zajmującego się odnową prawa małżeńskiego, która rozpoczęła się dnia 24 paź-

⁶ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Authentice Interpretando, *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Fontium annotatione et indice analytico - alphabetico auctus*, Libreria Editrice Vaticana 1989, s. 292;

⁷ Por. L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico, Commento giuridico - pastorale*, s. 260.

⁸ Por. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Fontium annotatione et indice analytico - alphabetico auctus*, s. 292.

⁹ Por. J. Goti Ordeñana, *Observaciones al nuevo can. 1055 §1*, „Revista Española de Derecho Canonico” 40(1984), s. 283.

dzielnika 1966 r., jego sekretarz, Ramon Bidagor, zaproponował wprowadzenie do toku obrad kwestii dotyczącej wypracowania definicji małżeństwa. Głos zabrali konsultorzy, którzy byli w tej materii sceptyczni. Zwrócili oni uwagę na to, że już Kodeks z 1917 r. zawiera pewne elementy definicji małżeństwa, a inne zamieszczone są w Konstytucji *Gaudium et spes*. Dla ekspertów nie było jasne, które elementy jurydyczne należałoby przyjąć ze starego Kodeksu, a jakie treści pastoralno- teologiczne z Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w Świecie Współczesnym. Nie potrafili też wskazać o jakie elementy należałoby taką definicję uzupełnić. Jeden z konsultorów wyraził opinię, że w prawie nie można zdefiniować małżeństwa, a jedynie można mówić o nim w sposób opisowy. Inny widział trudność stworzenia definicji małżeństwa w tym, że trzeba by w niej mówić zarówno o małżeństwie w ogólności, jak też o małżeństwie sakramentalnym. Według jeszcze innej opinii, definicja małżeństwa byłaby niczym innym jak opisem idei małżeństwa, a nie jego istoty (... *definitio illa non est nisi descriptio matrimonii idealis, non est definitio essentiae...*). W toku dyskusji padły też argumenty, że skoro Sobór Watykański II nie podał definicji małżeństwa, to i zespół konsultorów takiej definicji nie powinien tworzyć (*Concilium non dedit definitionem matrimonii, nec nos illam dare debemus*)¹⁰.

Na zakończenie trwającej od 24 do 29 października 1966 r. sesji zespołu *de Matrimonio*, konsultorzy uznali, że kan. 1013, §1 KPK 1917 o celach małżeństwa należy zastąpić nowym schematem. Zaproponowano formułę, według której małżeństwo jest najbardziej wewnętrzną wspólnotą całego życia pomiędzy mężczyzną i kobietą, ze swojej natury skierowaną do zrodzenia i wychowania potomstwa. Urbano Navarrete sugeruje, że w ten sposób stworzona została definicja małżeństwa *in facto esse*. Wskazuje na to zarówno zdanie: *intima totius vitae coniunctio inter virum et mulierem*, nawiązujące do definicji małżeństwa z prawa rzymskiego, jak też zaczerpnięte z tradycyjnej doktryny kanonicznej, ukierunkowanie małżeństwa ku dobru potomstwa i dobru małżonków. Zdaniem tego wybitnego prawnika i konsultora, powyższa formuła na temat małżeństwa nie wniosła jednak niczego nowego do doktryny kanonistycznej. Dlatego zaproponował on, aby w dyskusjach zespołu studyjnego, przy dalszych pracach nad definicją małżeństwa, zająć się również celami małżeństwa, ich liczbą i hierarchią¹¹.

¹⁰ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio I (dd. 24-29 octobris 1966 habiti)*, „Communicationes” 32(2000) 2, s. 175-177 i 179-181.

¹¹ Por. Coetuum Studiorum Labores. De Matrimonio, *Acta commissionis, Communicationes III: 1971, n. 1, s. 70: ... maior pars coetus tandem convenit in affirmandam naturam matrimonii ut intimam totius vitae coniunctionem inter virum et mulierem, quae, indole sua naturali, ad prolis procreationem et educationem ordinatur*; U. Navarrete, *Schema iuris recogniti «De matrimonio». Textus et observationes*, „Periodica” 63(1974)4, s. 613-614; A. Pastwa, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy*

W *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recignoscitur* z 1975 r., nie przewidywano wprowadzenia projektu kanonu, który zawierałby definicję małżeństwa, co motywowano następująco: *cum Codicis canonum non sit doctrinam exponere, sed disciplinam ecclesiasticam referre* – gdyż Kodeks nie ma prezentować kwestii doktrynalnych, lecz wyklądać dyscyplinę kościelną¹². Zaproponowany w analizowanym Schemacie z 1975 r. projekt kan. 242 stanowił o wyniesieniu kontraktu małżeńskiego do godności sakramentu, zaś kan. 243 deklarował, że małżeństwo powstające poprzez wzajemną zgodę, jest najgłębszą wspólnotą życia pomiędzy mężczyzną i kobietą, która jest ze swojej natury ukierunkowana na zrodzenie i wychowanie potomstwa oraz wymieniał jego istotne przymioty¹³. Schemat kan. 243 dawał podstawy do wypracowania oficjalnej definicji małżeństwa. Jednak nie wyszczególniał wszystkich istotnych celów małżeństwa. Wbrew przyjętym założeniom, skutkowało to utrzymaniem tradycyjnej hierarchii celów małżeństwa i zagrażało nieprawidłową oceną ich wartości¹⁴.

Dla analizowanej kwestii przełomowe znaczenie miała sesja zespołu konsultorów pod przewodnictwem Rosalio Jose Castillo Lara, która odbyła się w dniu 21 lutego 1977 r. Podjęto wtedy próbę uporządkowania struktury schematu prawa małżeńskiego. Przy okazji postanowiono wypracować legalną definicję małżeństwa. Punktem wyjścia stał się kan. 242 Schematu z 1975 r. (dawny kan. 1012 KPK 1917). Na wspomnianej sesji zespołu *de Matrimonio* zwrócono uwagę na to, że aby móc sformułować taką definicję, trzeba wcześniej podjąć refleksję nad następującymi tematami: 1/. Podniesienie kontraktu małżeńskiego pomiędzy ochrzczonymi przez Chrystusa do rangi sakramentu; 2/. Ujęcie małżeństwa jako przymierza (*foedus coniugalis*) będącego obrazem misterium jedności i miłości pomiędzy Chrystusem i Kościołem;

personalistycznej, Katowice 2007, s. 116; E. Sztafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa, Tom 2*, Warszawa 1979, s. 185.

¹² Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recignoscitur*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXV, s. 5.

¹³ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recignoscitur*, s. 72: *Can. 242 (CIC 1012). § 1. Christus Dominus ad sacramenti dignitatem evexit ipsum contractum matrimoniale inter baptizatos. § 2. Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum. Can. 243 (CIC 1013). § 1. Matrimonium, quod fit mutuo consensu de quo in cann. 295 ss., est (intima) totius vitae coniunctio inter virum et mulierem, quae, indole sua naturali, ad prolis procreationem et educationem ordinatur. § 2. Essentiales matrimonii proprietates sunt unitas ac indissolubilitas, quae in matrimonio christiano peculiarem obtinent firmitatem ratione sacramenti.*

¹⁴ Por. J. Rybczyk, *Projekt reformy prawa małżeńskiego: (część I – kanony 1012 – 1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977) 1-2, s. 203-204.

3/. Określenie celów małżeństwa, które wyrażały się we właściwym sobie doskonaleniu i uświęceniu małżonków oraz przyjęciu przez nich potomstwa i w jego wychowaniu¹⁵.

Na kolejnym etapie prac kodyfikacyjnych, w Schemacie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1980 r. wypracowany został projekt kanonu opisującego małżeństwo i otrzymał on następującą postać:

*Can. 1008 - § 1. Matrimoniale foedus, quo vir et mulier intimam inter se constituunt totius vitae communionem, indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis procreationem et educationem ordinatam, a Christo Domino ad sacramenti dignitatem inter baptizatos evectum est. § 2. Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum*¹⁶.

Projekt tej normy nawiązywał do odnowionej wizji małżeństwa jaką zaproponował Sobór Watykański II w Konstytucji *Gaudium et spes*, ale również do inspirowanej nauką soborową Encykliki *Humanae vitae* papieża Pawła VI, z dnia 25 lipca 1968 r. Z perspektywy tych dokumentów małżeństwo jawi się w świetle Ewangelii, prawa naturalnego oraz doświadczenia ludzkiego, w którym dominują takie zasady, jak: godność osoby ludzkiej i personalizizm wpisany w koncepcję społeczną. Ta wizja małżeństwa uwzględnienia całego człowieka i jego powołanie, które obejmuje nie tylko porządek naturalny i doczesny, ale również nadprzyrodzony i wieczny. W projekcie kanonu zauważalne jest odejście od ściśle jurydycznej koncepcji małżeństwa traktowanego jedynie jako kontrakt, na rzecz bardziej biblijnej wizji małżeństwa, jako *przymierza*, w którym mężczyzna i kobieta poprzez wzajemne oddanie się sobie, dążą do takiej wspólnoty osób, aby doskonalać się w niej wzajemnie, współpracowali z Bogiem w wydawaniu na świat i wychowywaniu potomstwa. Przy czym, dla ochrzczonych małżeństwo nabiera godności sakramentalnego znaku łaski, wyrażającego związek Chrystusa z Kościołem¹⁷.

¹⁵ Por. Coetus studiorum de iure matrimoniali, „Communicationes” 9(1977) 1, s. 119-121.

¹⁶ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatiumque ecclesiarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980, s. 231; U. Navarrete, *Schema iuris recogniti « De matrimonio »*. *Textus et observationes*, s. 613 - 614; E. Sztarfrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa, Tom 2*, s. 185.

¹⁷ Por. B. Häring, *Il matrimonio problema scottante. Problemi e prospettive attuali nella Tradizione e nel Magistero*, Roma 1969, s. 9-10; W. Góralski, *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety, Ius Matrimoniale. Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim, Tom I*, Lublin 1990, s. 11n.

W kolejnym projekcie kanonów pt. *Codex Iuris Canonici Schema novissimum* z 1982r., odnajdujemy poprawiony projekt normy o małżeństwie:

Can. 1055 - § 1. Matrimoniale foedus, quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt, indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis generationem et educationem ordinatum, a Christo Domino ad sacramenti dignitatem inter baptizatos evectum est.

*§ 2. Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum*¹⁸.

W Schemacie z 1980 r., w kan. 1008, §1 zamieszczono frazę: ... *intimam inter se constituunt totius vitae communionem*..., którą w Schemacie z 1982 r., w kan. 1055, §1, zastąpiono nowym tekstem: ... *inter se totius vitae consortium constituunt*... . Znamienny jest zabieg zamiany terminu *communio*, który posłużył do określenia małżeństwa, na wyrażenie techniczne: *consortium*. W ten sposób nawiązano do pochodzącej od Modestyna definicji małżeństwa¹⁹. Sięgnięcie do klasycznej definicji z prawa rzymskiego, z korektą w jej tekście, która polegała na wprowadzeniu słowa *totius*, zamiast *omnis*, a także wykreślenie nie dającego się pogodzić z tą definicją wyrażenia *intima*, wskazują, że Komisji kodyfikacyjnej chodziło o uniknięcie niejednoznaczności używanego dotąd wyrażenia *communio*. Wprowadzony termin *consortium*, jest bardziej precyzyjny i wskazuje na istotę relacji małżeńskiej, która łączy dwoje małżonków. Ponadto termin ten lepiej nadaje się do wyrażenia podwójnego wymiaru małżeństwa: *in fieri* oraz *in facto esse*²⁰. W tym miejscu wypada wyjaśnić te pojęcia. Rozróżnienie małżeństwa na: *in fieri* i *in facto esse* znało już prawo rzymskie²¹. Wprowadzenie go do kanonistyki przypisuje się św. Izydorowi z Seville lub jego szkole teologicznej²². Małżeństwo *in fieri*, jest aktem zawią-

¹⁸ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque summo Pontifici praesentatum*, Libreria Editrice Vaticana 1982, s. 189.

¹⁹ Por. W. Góralski, *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety*, s. 11n.; A. Pastwa, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, s. 123.

²⁰ Por. A. Pastwa, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, s. 123; J. Huber, *Coniunctio. Communio. Consortium, Observationes ad terminologiam notionis matrimonii*, „Periodica” 75(1986), s. 393-408; W. Góralski, *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety*, s. 12-13.

²¹ Por. J. Castaño, *Il sacramento del matrimonio*, Tom I, Roma 1991, s. 32; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095-1107)*, Gdańsk 1991, s. 13; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, s. 15 - 19. J. Castaño na oznaczenie terminu *in fieri* używa też wyrażenia: *actus quo* lub *ut fit*.

²² Por. A. Stankiewicz, *De origine definitionis matrimonii in Decreto Gratiani*, „Periodica de re morali canonica liturgica” 71(1982), s. 220n.

zania kontraktu konsensualnego, który zapoczątkowuje i ustanawia związek małżeński. Bezpośrednim skutkiem prawnym małżeństwa *in fieri*, jest małżeństwo *in facto esse*, czyli głęboka wspólnota życia, w której realizuje się dobro małżonków oraz rodzenie i wychowanie potomstwa²³.

Na ostatnim etapie prac kodyfikacyjnych, nazwanym *fazą decyzji*, dnia 22 kwietnia 1982 r. wydrukowany schemat Kodeksu z 1982 r. został wręczony Ojcu świętemu Janowi Pawłowi II, który go osobiście przeczytał, a następnie jeszcze przekonsultował z wybitnymi specjalistami w zakresie prawa kanonicznego²⁴. Papież, w dniu 25 stycznia 1983 r., złożył swój podpis pod ostatecznie zatwierdzonym tekstem nowego Kodeksu, który został promulgowany Konstytucją Apostolską *Sacrae disciplinae leges*. Kodeks wszedł w życie, jako obowiązujący dla Kościoła łacińskiego, dnia 27 listopada 1983 r.²⁵.

Oznaczony w Schemacie z 1982 roku projekt kan. 1055, wszedł do Kodeksu z 1983 roku bez żadnych zmian, pod tą sama numeracją.

4. Kan. 1055 KPK 1983 definicją małżeństwa?

W prawie kanonicznym od czasów średniowiecza posługiwano się definicjami małżeństwa zaczerpniętymi z prawa rzymskiego, jednak kanonistyka nie potrafiła wypracować swojej własnej definicji²⁶. Kodeks Piobenedyktyński

²³ Por. F. Capello, *Tractatus canonico - moralis de sacramentis. De Matrimonio. Accedunt appendices. De iure matrimoniali Orientalium et de iure italico post Concordatum vigente*, Tom 3, Romae 1933, s. 2-4; P. Wernz, *Ius canonicum ad Codicis normam exactum. Opera P. P. Vidal SI. Ius matrimoniale*, Tom V, Romae 1928, s. 42-46; E. Regatillo, *Ius sacramentarium*, Sal Terrae 1960, s. 559n; P. Bonnet, *L'essenza del matrimonio canonico. Contributo allo studio dell'amore coniugale. Il momento costitutivo del matrimonio*, Padova 1976, s. 182nn; A. De Smet, *De sponsalibus & Matrimonio. Tractatus Canonici & Theologici necnon historicus ac juridico - civilis*, Tom 1, Brugis 1923, s. 72 [nota 5].

²⁴ Por. Z. Grocholewski, *Jan Paweł II – prawodawca*, „Palestra” 11-12/2003, s. 82.

²⁵ Por. B. Franck, *Vers un nouveau droit canonique? Présentation, commentaire et critique du Code de droit canonique de l'Église catholique latine révisé à la lumière de Vatican II*, Paris 1983, s. 63 - 66; P. Hempterek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Część I. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Tom 1, Lublin 1995, s. 163; E. Szafronowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 1, Warszawa 1985, s. 111; R. Szytchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993, s. 322n.

²⁶ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 25; T. Vlaming, L. Bender, *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, Bussum in Hollandia 1950, s. 2; Piotr Lombard, *Cztery księgi sentencji, Tom II, Przełożył Bp J. Wojtkowski*, Olsztyn 2015, s. 463n; *Dict. a. q. I, C. XXVII, q. 2*; *Dict. a. q. I, C. XXIX; C. II, X, II, 23; Die Summa Magistri Rolandi, Nachmals Papstes*

wręcz unikał podawania definicji małżeństwa, stosownie do paremii przekazanej przez Iavolenusa (D. 50. 17. 202): *omnis definitio in iure (...) periculosa est*, co motywowano możliwością jej łatwego obalenia: *parum est enim, ut non subverti posset*²⁷.

Dopiero Kodeks Jana Pawła II przyjął w tej materii zupełnie inne rozwiązanie. Przedstawiciele jurysprudencji klasyfikują kan. 1055, §1 KPK 1983²⁸ jako: określenie małżeństwa²⁹; definicję małżeństwa³⁰; opisową definicję małżeństwa³¹; ogólną definicję małżeństwa³². Jeszcze inni widzą tu pośrednią definicję małżeństwa *in fieri*³³.

Alexander III, Nebst einem anhang, Incerti Auctoris quaestiones, Herausgegeben von F. Thaner, Innsbruck 1874, s. 114.

²⁷ Por. D 50, 17, 202; M. Żurowski. *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 18; P. Hempterek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986, s. 215; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095-1107)*, s. 11; *Omnis definitio in iure civili periculosa est*, w: *Prawo rzymskie, Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s.110.

²⁸ Por. T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, s. 49; R. Sztymmler, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 367; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095 - 1107)*, s.13; *Code de droit canonique annoté* [...], Paris-Bourges 1989, s. 564.

²⁹ Por. P. Hempterek. W. Góralski. F. Przytuła. J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, s. 215; R. Sztymmler, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 397.

³⁰ Por. N. Ruf, *Das Recht der katholischen Kirche nach dem neuen Codex Iuris Canonici für die Praxis erläutert*, Freiburg – Basel – Wien 1984, s. 246; E. Sztafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 4, Warszawa 1986, s. 7; J. Duda, *Katolícke manželské právo*. Spišská Kapitula - Spišské Podhradie 1996, s. 11-12.

³¹ Por. P. Hempterek. W. Góralski. F. Przytuła. J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, s. 216; W. Góralski, *Wspólnota całego życia*, Częstochowa 1995, s. 9; R. Sztymmler, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 361; R. Sztymmler. *Implikacje procesowe ujęcia celów małżeństwa w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, w: *Przymierze małżeńskie*, red. W. Góralski, R. Sztymmler, Lublin 1993, s. 75; R. Sztymmler, *Pojęcie małżeństwa chrześcijańskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1-2(1991-1992), s. 45.

³² Por. *The Code of Canon Law a text and commentary. Comissioned by The Canon Law Society of America. Edited by J. Coriden, T. Green, D. Heintschel*, New York – Mahwah 1985, s. 739.

³³ Por. *Code de droit canonique annoté*, s. 563.

Chociaż kan. 1055, §1 KPK 1983 w sposób wyczerpujący i ostateczny nie ukazuje istoty przymierza małżeńskiego³⁴, to jednak ścisła analiza pozwala odnaleźć w nim *definicję realną, jednoznaczną*. W konsekwencji, ile razy, w różnych księgach Kodeksu będzie mowa o małżeństwie, tyle razy mówi się o nim w jednym i w tym samym znaczeniu lub istnieje jeden sposób na jego rozumienie, który wyznacza treść omawianej normy³⁵.

5. Treści normatywne kan. 1055, §1 KPK 1983

Pierwsza fraza kanonu 1055, §1 KPK 1983: *Matrimoniale foedus, quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt*, nawiązuje do klasycznych definicji małżeństwa z prawa rzymskiego, do definicji Modestyna: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*³⁶ oraz Ulpiana: *Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio individuum consuetudinem vitae continens*³⁷.

Ulpianowa definicja akcentowała wyjątkowy tryb życia zachodzący pomiędzy małżonkami, co jeszcze bardziej uwidacznia przypisywana wpływom szkoły Anselma z Laon zamiana słowa *continens* (pozostający w związku), na *retinens* (stały w czymś). Analizujący tę kwestię Antoni Stankiewicz, uważa, że źródłosłowem jest: *re + tenere*, co tłumaczy opisowo na język polski, przez: *utrzymywać poprzez zgodę małżeńską trwałą, niepodzielną wspólnotę życia*. Z podobnymi założeniami mamy do czynienia w kanonie 1055, §1 KPK 1983, który charakteryzuje związek małżeński jako wspólnotę całego życia małżonków. Według José Castaño, taki zabieg miał w zamyśle

³⁴ Por. *The Code of Canon Law a text and commentary*, s.738.

³⁵ Por. K. Ajdukiewicz, *Definicja*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. Tom 2. Bli-Deo*, Warszawa 1963, s. 846 - 847; *Definicja realna*, w: *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, Warszawa 1983, s. 60; S. Kiczuk, *Jednoznaczność*, w: *Encyklopedia Katolicka. Pod redakcją S. Wielgusa, J. Duchniewskiego, M. Daniluka, S. Fity, J. Misiurka, M. Ruseckiego. A. Stępnia, A. Weissa. Tom VII. Ignoratio Elenhi - Jędrzejów*, Lublin 1997, kol. 1052.

³⁶ D. 23,2,1.

Definicję Modestyna można przetłumaczyć: *Małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety, zespoleniem na całe życie, wspólnotą prawa boskiego i ludzkiego*.

³⁷ I. 1,9,1.

Tekst ten jest w następujący sposób przekładany na język polski: *Małżeństwo zaś lub związek małżeński jest to związek mężczyzny i kobiety, obejmujący niepodzielną wspólnotę życia* [W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992: s. 302] lub: *Małżeństwo zaś lub związek małżeński jest związkiem mężczyzny i kobiety, zawierającym w sobie nierozłączny sposób życia* [*Instytucje Justyniana. Z łacińskiego przełożył i przedmową opatrzył C. Kunderewicz*, Warszawa 1986, s. 27]

prawodawcy podkreślić aspekt pewności oraz stałości związku małżeńskiego. Użycie w omawianej normie wyrażenia: *totius vitae consortium*, jest zbieżne z analogicznym elementem definicji małżeństwa Modestyna, który brzmi: *consortium omnis vitae*³⁸. Wypada w tym miejscu zauważyć, że jakkolwiek nie można mówić o recepcji doktrynalnej instytucji małżeństwa rzymskiego do prawa kanonicznego, ponieważ pomiędzy małżeństwem rzymskim, a małżeństwem chrześcijańskim istnieje zasadnicza różnica, to jednak prawodawca kościelny posłużył się terminologią z rzymskiego prawa małżeńskiego w sposób przemyślany. Fraza *consortium omnis vitae* w definicji Modestyna wyrażała esencję tego czym jest małżeństwo. Służyła do zdefiniowania małżeństwa oraz do odróżnienia go od każdej innej wspólnoty pozamałżeńskiej lub jakiegokolwiek innego związku prawnego lub faktycznego³⁹. Ustawodawcy kościelnemu przez nawiązanie do tego sformułowania zależało nie tylko na tym, aby na poziomie technicznym określić strukturę małżeństwa, ale również o to, aby mocniej wyakcentować, iż małżeństwo jest czymś więcej niż tylko wspólnotą na płaszczyźnie seksualnej i że obejmuje wszystkie poziomy życia małżonków. Analogiczną rolę pełni użyta w kan. 1055, §1 KPK 1983 fraza: *totius vitae consortium*. Podkreślenie, że związek małżeński jest wspólnotą całego życia oznacza, że nie jest to wyłącznie wspólnota w dziedzinie życia intymnego, lecz że jest to wspólnota we wszystkich innych dziedzinach życia: społecznego, gospodarczego, kulturowego, duchowego. Chodzi więc o taki wymiar wspólnoty małżeńskiej, który zakłada wzajemne osobowe oddanie się sobie małżonków w miłości⁴⁰.

Użyty w kan. 1055, §1 KPK 1983 termin techniczny: *matrimoniale foedus* (przymierze małżeńskie) nawiązujący do Ulpianowego zwrotu: *viri*

³⁸ Por. J. Serrano Ruiz, G. Putrino, J. Castaño, M. Pompèdda, P. Bonnet, A. Vitale, Z. Grocholewski, F. Salerno, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, Bologna 1985, s. 26; J. Castaño, *Il sacramento del matrimonio*, s. 27; A. Stankiewicz, *De origine definitionis matrimonii in Decreto Gratiani*, s. 218-221; J. Serrano Ruiz, *Inspirazione conciliare nei principi generali del matrimonio canonico*, w: *Codice del Vaticano II. Matrimonio canonico*, Bologna 1985, s. 26n; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095 - 1107)*, s. 12-13; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, s. 15-19; *Continens*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko - polski dla prawników i historyków*, Kraków bdw, s. 217; *Continens*, w: A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 152; *Retinens*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, s. 843.

³⁹ Por. H. Stawniak, *Wspólnotowy charakter małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne” 31(1988) 3-4, s. 122.

⁴⁰ Por. H. Stawniak, *Wspólnotowy charakter małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 123; C. Fayer, *La familia romana. Aspetti giuridici ed antiquari sponsalia matrimonio dota, Parte seconda*, Roma 2005, s. 356; P. Bonfante, *Instituzioni di diritto romano*, Torino 1957, s.181; W. Góralski, *Małżeństwo w prawie kanonicznym*, s. 129.

et mulieris coniunctio, suponuje małżeństwo *in fieri*, czyli w momencie jego powstawania. Natomiast użycie wyrażenia: *totius vitae consortium* (wspólnota całego życia) nawiązującego do słów Ulpianowej definicji: *individuum consuetudinem vitae continens*, dotyczy małżeństwa *in facto esse*, które już jest zawarte i trwa⁴¹. W ten sposób, jak zauważa Libero Gerosa, został w kan. 1055 KPK 1983 zmniejszony dystans pomiędzy aktem konstytuującym małżeństwo, a małżeństwem *in facto esse*⁴².

Warto zwrócić uwagę na opinię Federico Aznar'a. Według tego kanonisty, w definicjach małżeństwa jakimi posługiwało się prawo rzymskie, zharmonizowane były elementy subiektywne, nieinstytucjonalne małżeństwa z instytucjonalnymi, o charakterze publicznym. Z podobnym zjawiskiem, *implicite*, spotykamy się w kanonie 1055, § 1 KPK 1983. Jednak sam tekst omawianej normy nie precyzuje, co w tym rozróżnieniu miałyby się zawierać⁴³. Odpowiedź w tej materii daje nam dopiero jurisprudencja, która widzi w małżeństwie: przymierze - umowę stron, ale też instytucję. Uzależnienie zawiazania małżeństwa od aktu zgody małżeńskiej jest potwierdzeniem pierwszej opcji. Natomiast uzależnienie go od czynników zewnętrznych (prawo naturalne, prawo Boże pozytywne, Kościół), przypomina, że jest to instytucja społeczna oraz prawna, pomimo tego, że przepisy KPK 1983 nie używają sformułowania: *institutum matrimoniale*⁴⁴. Powyższa koncepcja pojmowania małżeństwa, w podwójnej perspektywie jako przymierza i instytucji, jest nowością, gdyż wcześniej, w nauce prawa kanonicznego, małżeństwo sprowadzane było zasadniczo do *ius in corpus*⁴⁵.

W tekście analizowanego kan. 1055, §1 KPK 1983, prawodawca posłużył się terminem technicznym *matrimoniale foedus*, którym zastąpił występujący w kan. 1012, § 1 KPK 1917, ściśle jurydyczny termin *contractus*. Przymierze (*foedus*) jest wyrażeniem biblijnym, występującym także w tekstach dokumentów Soboru Watykańskiego II, konkretnie w Konstytucji *Gaudium et spes*,

⁴¹ Por. J. Castaño, *Il sacramento del matrimonio*, s. 32; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095-1107)*, s. 13; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, s. 15-19.

⁴² Por. L. Gerosa, *Prawo Kościoła*, Poznań 1999, s. 271.

⁴³ Por. *Code de droit canonique annoté*, s. 563.

⁴⁴ Por. R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 364; *Code de droit canonique bilingue et annoté. Texte latin – français du Code de droit canonique et de la législation universelle. Traduction en langue française des commentaires préparés en langue espagnole sous la responsabilité de l'Institut Martin De Azpilcueta [...] sous la direction de E. Caparros et H. Aubé avec la collaboration J. I. Arrieta et D. Le Tourneau*, Montreal, 2007, s. 916.

⁴⁵ Por. P. Smiljan, D. Kożul, *La dottrina matrimoniale de Concilio Vaticano II*, Romae 1980, s. 83n; A. De la Hera, *La communitas conjugalis en la constitución „Gaudium et spes”*, w: *Ius Sacrum*, Padeborn 1969, s. 511.

nr 48. Nawiązuje ono, przez analogię, do pierwszego przymierza (hebr. *b^erith*; gr. *diatheke*) jakie zawarł Bóg ze swoim narodem. Pismo Święte rozumiało pod tym terminem prawno - religijną umowę, w ramach której zainteresowane strony, na mocy specjalnej przysięgi brały na siebie zobowiązania. Użycie w kanonie 1055, § 1 KPK 1983 terminu *foedus* sponuje uczestnictwo małżonków w nowotestamentalnej tajemnicy jedności i płodnej miłości pomiędzy Chrystusem i Kościołem, co ostatecznie ma służyć narodzeniu i wychowaniu potomstwa oraz uwypukleniu eklezjalno - sakramentalnego wymiaru małżeństwa chrześcijańskiego⁴⁶. Wyrażenie *foedus* wiernie oddaje złożoność pojęcia małżeństwa⁴⁷ lepiej wyraża jego personalno-religijny wymiar. Z drugiej zaś strony nie oznacza porzucenia idei kontraktu, co potwierdza umieszczenie w kan. 1055, § 2 KPK 1983 stwierdzenia, iż nie może istnieć ważna umowa małżeńska (*contractus*), która tym samym nie byłaby sakramentem⁴⁸. Prawodawca nie mógł wyeliminować z nauki o małżeństwie aspektu kontraktu, tak jak nie może pominąć jego sakramentalności, ponieważ wiązałoby się to z odrzuceniem doktryny Magisterium Kościoła⁴⁹.

Co prawda w kan. 1055, §1 KPK 1983 nie użyto terminu *fines matrimonii* – cele małżeństwa, ale według opinii większości kanonistów, wyrażenie: *indole sua naturali ad bonum coniugum atque ad prolis generationem et educationem*, jest ich jednoznacznym określeniem. Takie ujęcie przyporządkowuje cele małżeństwa samemu małżeństwu i tak wiąże z jego istotą, że nie stanowią one jakiejś odrębnej, integralnej rzeczywistości, ale istotny element struktury samego małżeństwa⁵⁰. Należy odnotować, iż niektórzy kanoniści

⁴⁶ Por. M. Kaiser, *Grundfragen des kirchlichen Eherechts, 6 Kapitel: Das Sakrament der Ehe*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, red. J. Listl, H. Müller, H. Schmitz, Regensburg 1983, s. 731 i 737 n; *The Code of Canon Law. A text and commentary*, s. 740; *Code de droit canonique annoté*, s. 563; *Przymierze*, w: *Słownik Teologii Biblijnej*, red. X. Léon – Dufour, Poznań 1990 s. 825 - 826; B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 345; H. Schwendenwein, *Das neue Kirchenrecht Gesamtdarstellung*, Graz – Wien – Köln 1984, s. 354; P. Moneta, *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*, Genova 1988, s. 21; P. Moneta, *Il matrimonio (can. 1055-1065)*, s. 117; L. Vela, *De personalismo in iure matrimoniali novi Codicis*, „Periodica de re morali canonica liturgica” 79(1990), s. 51-52.

⁴⁷ Por. M. Czapla, *Pojęcie „matrimoniale foedus” w kan 1055, §1 KPK*, „Ius Matrimoniale” 5(2000), s. 28 i 31.

⁴⁸ Por. L. Gerosa, *Prawo Kościoła*, s. 266 - 267; CIC Kan. 1055, § 2: „*Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum*”.

⁴⁹ Por. *Code de droit canonique annoté*, s. 565; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, s. 25-27.

⁵⁰ Por. R. Szytchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 367; W. Góralski, *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095 - 1107)*, s.13; T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne*

dywagowali, czy cele małżeństwa wymienione w analizowanym przepisie należy traktować odrębnie⁵¹, czy może jako jeden, złożony cel⁵². Wydaje się jednak, że najsluszniejsza jest pośrednia koncepcja, według której cele małżeństwa tworzą powiązaną całość, łączącą cel bardziej personalistyczny, którym jest dobro małżonków, z celem bardziej społecznym, obejmującym zrodzenie i wychowanie potomstwa⁵³. Wymienione w kan. 1055, §1 KPK 1983 cele małżeństwa nie są już określane jako cel pierwszorzędny i drugorzędny, ani nie istnieje pomiędzy nimi hierarchizacja. Cele te nie są rozłączne, gdyż dobro małżonków jest warunkiem dobrego wychowania dzieci, a zrodzenie i wychowanie potomstwa jest równocześnie dobrem małżonków. Nie można mówić o jakiegokolwiek preferencji prawodawcy co do podkreślenia któregoś z celów małżeństwa, zwłaszcza, że obydwie cele w praktyce przenikają się wzajemnie, współtworząc relację miłości między małżonkami⁵⁴.

6. Umowa małżeńska - sakramentem

Sposobem zinstytucjonalizowanego współżycia pomiędzy mężczyzną i kobietą, znajdującym uzasadnienie w godności osoby ludzkiej i tradycji prawnej, jest już małżeństwo naturalne⁵⁵. Jednak chrześcijanin musi spojrzeć na tą kwestię w szerszej perspektywie. Małżeństwo od samego swojego

według Kodeksu Jana Pawła II. *Prawo małżeńskie*, s. 49; *Code de droit canonique annoté*, s. 564.

⁵¹ Por. R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 368

⁵² Tamże

⁵³ Por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 32; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 4, s. 8; P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Tarnów 2000, s. 30; A. Gutierrez, *Il matrimonio. Essenza - fine amore coniugale. Con particolare riferimento alla donna recisa*. Napoli 1974, s. 77nn.; H. Stawniak, *Problem „ bonum coniugum ”*, „Prawo Kanoniczne” 32(1989) 1-2 s. 117; KDK 50.

⁵⁴ Por. R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, s. 368; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, s. 32; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 4, s. 8; A. Gutierrez, *Il matrimonio. Essenza - fine amore coniugale. Con particolare riferimento alla donna recisa*, s. 77nn; J. Hendriks, *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055-1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999, s. 35; H. Stawniak, *Problem „bonum coniugum”*, s. 117; KDK 50; G. Leszczyński, *Dobro małżonków jako przedmiot symulacji zgody małżeńskiej*, „Folia Iuridica” 81(2017), s. 31.

⁵⁵ Por. J. Serrano Ruiz, G. Putrino, J. Castaño, M. Pompedda, P. Bonnet, A. Vitale, Z. Grocholewski, F. Salerno, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, s. 26-27.

początku jest znakiem tajemnicy miłości Boga do ludzkości. Włączenie małżeństwa w Boży plan zbawienia wykracza poza możliwości ludzkiej natury, dlatego Chrystus wyniósł je do rangi sakramentu, narzędzia zbawienia, który ową tajemnicę miłości Boga do ludzkości realizuje⁵⁶. Profil sakramentalny małżeństwa chrześcijańskiego nie jest więc czymś akcydentalnym, jakimś zewnętrznym dodatkiem i uzupełnieniem kontraktu małżeńskiego, ale jest częścią istoty samego węzła małżeńskiego⁵⁷.

Prawodawca w kodeksowej definicji małżeństwa nie mógł pominąć jego sakramentalności, gdyż jest to dogmat wiary, który ostatecznie został potwierdzony na 24 sesji Soboru Trydenckiego, z dnia 11 listopada 1563 r.⁵⁸. Dlatego kan. 1055, §1 KPK 1983 stanowi, że związek małżeński pomiędzy ochrzczonymi został wyniesiony przez Chrystusa Pana do godności sakramentu. Zaś kan. 1055, §2 KPK 1983 dodaje, że z tej racji między ochrzczonymi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która nie byłaby sakramentem. Norma ta nie tylko potwierdza wymiar sakramentalny małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi, ale również akcentuje identyczność pomiędzy ważnie zawartym kontraktem małżeńskim i sakramentem. Małżeństwo kanoniczne ochrzczonych - jak zauważa José Serrano Ruiz - opisane w omawianej normie przybiera strukturę jurydyczno - religijną i to w taki sposób, że nie można w nim oddzielić małżeństwa – umowy niereligijnej od małżeństwa - sakramentu⁵⁹.

Niektórzy komentatorzy (Winfried Aymans, Libero Gerosa) wyrażają obawę, że kwestia sakramentalności małżeństwa w analizowanym kan. 1055 KPK 1983 może być nieprecyzyjnie interpretowana, gdyż fraza: *quo vir et mulier inter se totius vitae consortium constituunt* wydaje się sugerować, iż to sami nupturienti są twórcami przymierza małżeńskiego, podczas gdy przymierze

⁵⁶ Por. A. Sarmiento, *Małżeństwo chrześcijańskie. Podręcznik teologii małżeństwa i rodziny*, s. 123.

⁵⁷ Por. E. Vitali, S. Berlingò, *Il matrimonio canonico*, [Giuffrè Editore bdw], s. 9.

⁵⁸ Por. DS 1801: *Si quis dixerit, matrimonium non esse vere et propriae unum ex septem Legis evangelicae sacramentis, a Christo Domino institutum, sed ab hominibus in Ecclesia inventum, neque gratiam conferre: anathema sit* [za: H. Denzinger, A. Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone – Friburgi Br. – Romae 1976]; G. Müller, *Dogmatyka katolicka*, s. 778; A. Sarmiento, *Małżeństwo chrześcijańskie. Podręcznik teologii małżeństwa i rodziny*, s. 114; B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, s. 343; J. Goti Ordeñana, *Observaciones al nuevo can. 1055 §1*, s. 289-291.

⁵⁹ Por. CIC 1983, kan. 1055, §1 i §2; W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, s. 35; W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Tom III/2, Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła [...]*, Pallottinum 2011, s. 252; M. Morgante, *I sacramenti nel Codice di Diritto Canonico*, Edizioni Paoline [Milano] 1986, s.119; J. Serrano Ruiz, G. Putrino, J. Castaño, M. Pompedda, P. Bonnet, A. Vitale, Z. Grocholewski, F. Salerno, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, s. 41nn.

staje się rzeczywistością sakramentalną i to sam Bóg za pomocą ludzkich znaków, poprzez zgodę małżeńską wyrażoną przez nupturientów, jest twórcą tego przymierza. Byłoby więc czymś błędnym, a przynajmniej niewystarczającym, umieszczanie przymierza małżeńskiego wyłącznie na płaszczyźnie czynu ludzkiego, w odniesieniu do sakramentu małżeństwa⁶⁰. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę nowy, dynamiczny kontekst sakramentu małżeństwa rozumianego, jako osobowe spotkanie ze zbawiającym Chrystusem, tak, że mężczyzna i kobieta poprzez spotkanie się w Chrystusie, budują wspólnotę całego życia, o czym przypomniał Sobór Watykański II. Jeśli uwzględnimy kodeksową naukę na temat sakramentów wyrażoną w kan. 840 KPK 1983 oraz to, że kan. 1055 KPK 1983 sformułowany został w duchu personalistycznym, to obawy takie stają się bezprzedmiotowe⁶¹.

Wypada na koniec zauważyć, że prawodawca w kan. 1055, §1 KPK 1983 zbudował swoistą wewnętrzną dynamikę, która wyraża się w tym, iż małżeństwo w porządku naturalnym zostaje zbawczo wyniesione do porządku sakramentalnego. Następuje jakby „wzrost” od małżeństwa instytucji prawa naturalnego, do małżeństwa instytucji w porządku zbawienia⁶².

*

**

Zespół konsultorów *Coetus Studiorum de Matrimonio*, zajmujący się odnową prawa małżeńskiego, w ramach prac związanych z rewizją KPK, podjął się zadania zredagowania normy będącej prawnie - kanoniczną definicją małżeństwa. Było to zamierzenie niełatwe do zrealizowania, gdyż wcześniej taka definicja w prawie kanonicznym nigdy nie istniała. A ponadto konsultorzy przyjęli założenie, że opracowywana definicja nie może sprowadzać się do opisu idei małżeństwa, natomiast ma wyjaśnić istotę małżeństwa i to zarówno naturalnego, jak i sakramentalnego. Postanowiono również, że małżeństwo ma być ukazane w perspektywie przymierza oraz że cele małżeństwa mają być wpisane w ową definicję i precyzyjnie określone. Projekt kanonu pojawił się w Schemacie KPK z 1980 r. Wprowadził on kolejny element nowości, odszedł bowiem od ściśle jurydycznej koncepcji małżeństwa, na rzecz jego biblijno - soborowej wizji. W poprawionym Schemacie Kodeksu z 1982 r.,

⁶⁰ Por. L. Gerosa, *Prawo Kościoła*, s. 271.

⁶¹ Por. W. Wąsik, *Recepcja nauczania Soboru Watykańskiego II na temat sakramentów w kan. 840 KPK 1983*, *Kieleckie Studia Teologiczne* 14: 2015, s. 122-126; R. Skrzypczak, *Sakrament małżeństwa*, w: *Znaki tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, red. K. Porosło, R. Woźniak, Kraków 2018, s. 525.

⁶² Por. J. Serrano Ruiz, G. Putrino, J. Castaño, M. Pompedda, P. Bonnet, A. Vitale, Z. Grocholewski, F. Salerno, *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, s. 30.

pojawił się skorygowany projekt normy definiującej małżeństwo. Nawiązywał on w większej mierze do klasycznych definicji małżeństwa, z prawa rzymskiego. Ten projekt, bez żadnych zmian, wszedł do odnowionego Kodeksu Jana Pawła II, jako kan. 1055. Zespołowi konsultorów de Matrimonio udało się dokonać rzeczy wydawałoby się wręcz niemożliwej, jaką była unifikacja i integracja tradycyjnej nauki Kościoła łacińskiego na temat małżeństwa, z doktryną Vaticanum II oraz, w pewnej mierze, z prawem rzymskim. Jakkolwiek pomiędzy małżeństwem rzymskim, a małżeństwem chrześcijańskim istnieje różnica, to jednak prawodawca posłużył się terminami technicznymi z rzymskiego prawa małżeńskiego w celu: wyrażenia esencji tego czym jest małżeństwo i podkreślenia jego stabilności; określenia struktury małżeństwa; odróżnienia go od innych związków, ale również w celu wyakcentowania tego, że małżeństwo jest czymś więcej niż tylko wspólnotą realizującą *ius in corpus*, gdyż obejmuje wszystkie poziomy życia małżonków. W definicję małżeństwa wpisane została soborowa wizja celów małżeństwa. Takie ujęcie powiązało cele małżeństwa z samym małżeństwem, z jego istotą. Nie stanowią one jakiejś odrębnej, integralnej rzeczywistości, ale istotny element struktury samego małżeństwa. Owe cele nie są już zhierarchizowane, jak to miało miejsce w KPK z 1917 r. Nie są one rozłączne, ale tworzą jedną całość, łączącą cel bardziej personalistyczny, którym jest dobro małżonków, z celem bardziej społecznym, obejmującym zrodzenie i wychowanie potomstwa. Dobro małżonków jest warunkiem dobrego wychowania dzieci, zaś zrodzenie i wychowanie potomstwa jest równocześnie dobrem małżonków. Kan. 1055 KPK 1983 ukazuje małżeństwo w podwójnej perspektywie. Najpierw jako małżeństwo naturalne, będące przejawem zinstytucjonalizowanego współżycia pomiędzy mężczyzną i kobietą. Następnie, jako sakrament. Przy czym profil sakramentalny małżeństwa pomiędzy ochrzczoneymi nie jest uzupełnieniem kontraktu małżeńskiego, ale jest częścią istoty samego węzła małżeńskiego.

Termin małżeństwo w prawie dawnym posiadał wiele odcieni znaczeniowych. Wprowadzenie kan. 1055, będącego definicją małżeństwa realną i jednoznaczną do Kodeksu, skutkuje tym, że ilekroć w różnych księgach KPK będzie mowa o małżeństwie, tyle razy mówi się o nim w jednym i w tym samym znaczeniu lub istnieje jeden sposób na jego rozumienie. Trzeba jednak przyznać, że norma ta nie ukazuje istoty przymierza małżeńskiego w sposób wyczerpujący i ostateczny.

Bibliografia

- AAVV, *Małżeństwo*, w: *Encyklopedia katolicka*, Tom XI, Lu An – „Maryawita”, Lublin 2006, kol. 1054-1114.
- Ajdukiewicz K., *Definicja*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*. Tom 2. *Bli-Deo*, Warszawa 1963, s. 846-847.

- Bonfante P., *Instituzioni di diritto romano*, Torino 1957.
- Bonnet A., *L'essenza del matrimonio canonico. Contributo allo studio dell'amore coniugale. Il momento costitutivo del matrimonio*, Padova 1976.
- Capello F., *Tractatus canonico - moralis de sacramentis. De Matrimonio. Accedunt apendices. De iure matrimoniali Orientalium et de iure italico post Concordatum vigente*, Tom 3, Romae 1933.
- Castaño, J., *Il sacramento del matrimonio*, Tom I, Roma 1991.
- Chiappetta L., *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico – pastorale, Vol. 2, Libri II-IV-V-VI*, Bologna 2011.
- Code de droit canonique annoté. Traduction et adaptation françaises des commentaires de l'Université pontificale de Salamanque publiés sous la direction du Professeur Lamberto Echeverria. Traduction française révisée du Code par La Société internationale de droit canonique et de législationns religieuses comparés avec le concours de la Faculté de droit canonique de l'Université Saint-Paul d'Ottawa et de la Faculté de droit canonique de l'Institut catholique de Paris*, Paris-Bourges 1989.
- Code de droit canonique bilingue et annoté. Texte latin – français du Code de droit canonique et de la législation universelle. Traduction en langue française des commentaires préparés en langue espagnole sous la responsabilité de l'Institut Martin De Azpilcueta [...] sous la direction de E. Caparros et H. Aubé avec la collaboration J. I. Arrieta et D. Le Tourneau*, Montreal, 2007.
- Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, „Acta Apostolicae Sedis” 75(1983), I-XXX + s. 1-317.
- Coetus Studiorum, „de Matrimonio”, *Sessio I (dd. 24-29 octobris 1966 habiti)*, „Communicationes” 32(2000) 2, s. 175-227.
- Coetus studiorum de iure matrimoniali, „Communicationes” 9(1977)1, s. 117-146.
- Coetuum Studiorum Labores. De Matrimonio, *Acta commissionis*, „Communicationes” 3(1971)1, s. 69-81.
- Corpus Iuris Canonici. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Fridberg, Pars I (Decretum Gratiani) et II (Decretalium collectiones)*, Graz 1955.
- Czapla M., *Pojęcie „matrimoniale foedus” w kan 1055, §1 kpk*, „Ius Matrimoniale” 5(2000) 11, s. 23-41.
- De la Hera A., *La communitas conjugalís en la constitución „Gaudium et spes”*, w: *Ius Sacrum*, Padeborn 1969, s. 509-520.
- de Smet A., *De sponsalibus & Matrimonio. Tractatus Canonicus & Theologicus necnon historicus ac juridico – civilis*, Tom 1, Brugis 1923.
- Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, Warszawa 1983.
- Denzinger H., Schönmetzer A., *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone - Friburgi Br. – Romae 1976.
- Die Summa Magistri Rolandi, Nachmals Papstes Alexander III, Nebst einem anhang, Incerti Auctoris quaestiones*, Herausgegeben von F. Thaner, Innsbruck 1874.
- Digesta*, w: *Corpus Iuris Civilis, editio stereotypa quinta, Volumen primum Institutiones recognovit P. Krueger, Digesta recognovit Th. Mommsen*, Berolini 1889.
- Duda J., *Katolícké manželské právo*, Spišská Kapitula - Spišské Podhradie 1996.
- Fayer C., *La familia romana. Aspetti giuridici ed antiquari sponsalia matrimonio dota, Parte seconda*, Roma 2005.

- Franck B., *Vers un nouveau droit canonique? Présentation, commentaire et critique du Code de droit canonique de l'Église catholique latine révisé à la lumière de Vatican II*, Paris 1983.
- Gąjda P., *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Tarnów 2000.
- Goti Ordeñana J., *Observaciones al nuevo can. 1055 §1*, „Revista Española de Derecho Canonico” 40(1984)115, s. 283-331.
- Encyklopedia Katolicka. Pod redakcją S. Wielgusa, J. Duchniewskiego, M. Daniluka, S. Fity, J. Misiurka, M. Ruseckiego. A. Stępnia, A. Weissa. Tom VII. Ignoratio Elenhi - Jędrzejów*, Lublin 1997.
- Góralski W., Górecki E., Krukowski J., Krzywdka J., Majer P., Zubert B., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Tom III/2, Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła, Część I. Sakramenty. Część II. Pozostałe akty kultu Bożego. Część III. Miejsca i czasy święte*, Pallottinum 2011, s. 252.
- Góralski W., *Kanoniczna zgoda małżeńska (Kanony: 1095-1107)*, Gdańsk 1991.
- Góralski W., *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety*, w: *Ius Matrimoniale. Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim, Tom I*, Lublin 1990, s. 7-19.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- Góralski W., *Małżeństwo w prawie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 54(2011)1-2, s. 127-143.
- Góralski W., *Wspólnota całego życia*, Częstochowa 1995.
- Grocholewski Z., *Jan Paweł II – prawodawca*, „Palestra” 11-12/2003, s. 81-87.
- Gutierrez A., *Il matrimonio. Essenza - fine amore coniugale. Con particolare riferimento alla donna recisa*, Napoli 1974.
- Häring B., *Il matrimonio problema scottante. Problemi e prospettive attuali nella Tradizione e nel Magistero*, Roma 1969.
- Hemperek P., Góralski W., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Część 1. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego. Tom 1*. Lublin 1995.
- Hemperek P., Góralski W., Przytuła F., Bakalarz J., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986.
- Hendriks J., *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055 - 1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999.
- Huber J., *Coniunctio. Communio. Consortium, Observationes ad terminologiam notionis matrimonii*, „Periodica” 75(1986), s. 393-408.
- Instructio pastoralis*, w: *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum Secundum, Schemata Constitutum et Decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus. Schema Decreti de Matrimonii Sacramento*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXIII.
- Instyucje Justyniana. Z łacińskiego przełożył i przedmową opatrzył C. Kunderewicz*. Warszawa 1986.
- Ionnes Paulus II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio*, „Acta Apostolicae Sedis” 74(1982), s. 81-191.
- Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska Magnum matrimonii sacramentum*, w: *Jan Paweł II, Dzieła zebrane, Tom IV, Konstytucje Apostolskie, Listy Motu proprio i Bulle, Orędzia na światowe dni*, [Wydawnictwo M, b.r.w.], s. 34-36.
- Jougan A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992.
- Kaiser M., *Grundfragen des kirchlichen Eherechts, 6 Kapitel: Das Sakrament der Ehe*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Herausgegeben von J. Listl, H. Müller, H. Schmitz, Regensburg 1983, s. 730-746.

- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum 1994 [skrót: KKK].
- Leszczyński G., *Dobro małżonków jako przedmiot symulacji zgody małżeńskiej*, „Folia Iuridica” 81(2017), s. 29-41.
- Moneta P., *Il matrimonio (cann. 1055-1165)*, w: *Il Diritto nel ministero della Chiesa. La funzione di santificare della Chiesa. I beni temporali della Chiesa. Le sanzioni nella Chiesa. I processi – Chiesa e comunità politica*, a cura del Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico, Roma 1992, s. 165-315.
- Moneta P., *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*, Genova 1988.
- Morgante M., *I sacramenti nel Codice di Diritto Canonico*, Edizioni Paoline [Milano] 1986.
- Müller G., *Dogmatyka katolicka*, Wrocław 2015.
- Navarrete U., *Schema iuris recogniti «De matrimonio»*. *Textus et observationes*, „Periodica”, 63(1974)4, s. 611-658.
- Pastwa A., *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007.
- Pawluk T., *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, Tom 3, Olsztyn 1996.
- Piotr Lombard, *Cztery księgi sentencji, Tom II, Przełożył Bp J. Wojtkowski*, Olsztyn 2015.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque summo Pontifici praesentatum*, Libreria Editrice Vaticana 1982.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Authentice Interpretando, *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Fontium annotatione et indice analytico - alphabetico auctus*, Libreria Editrice Vaticana 1989.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXV.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiarum necnon Superiorum Institutuum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980.
- Prawo rzymskie, Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.
- Regatillo E. *Ius sacramentarium*, Sal Terrae 1960.
- Rozwadowski W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.
- Rybczyk J., *Projekt reformy prawa małżeńskiego: (część I – kanony 1012-1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977) 1-2, s. 201-211.
- Sarmiento A., *Małżeństwo chrześcijańskie. Podręcznik teologii małżeństwa i rodziny*, Kraków 2002.
- Schwendenwein H., *Das neue Kirchenrecht Gesamtdarstellung*, Graz – Wien – Köln 1984.
- Serrano Ruiz J., *Inspirazione conciliare nei principi generali del matrimonio canonico*, w: *Codice del Vaticano II. Matrimonio canonico*, Bologna 1985.
- Serrano Ruiz J., Putrino G., Castaño J., Pompedda M., Bonnet P., Vitale A., Grocholewski Z., Salerno F., *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, Bologna 1985.
- Skrzypczak R., *Sakrament małżeństwa*, w: *Znaki tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, red. K. Porosło, R. Woźniak, WAM 2018, s. 501-535.
- Słownik Teologii Biblijnej*, red. X. Léon – Dufour, Poznań 1990.
- Smiljan P., Do Kożul D., *La dottrina matrimoniale de Concilio Vaticano II*, Romae 1980.
- Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum 2002.

- Sondel J., *Słownik łacińsko - polski dla prawników i historyków*, Kraków [b.r.w].
- Stankiewicz A., *De origine definitionis matrimonii in Decreto Gratiani*, „Periodica de re morali, canonica, liturgica” 71(1982), s. 211-229.
- Stawniak H., *Problem „bonum coniugum”*, „Prawo Kanoniczne” 32(1989) 1-2, s. 97-118.
- Stawniak H., *Wspólnotowy charakter małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne” 31(1988) 3-4, s. 109-130.
- Sztafrowski E., *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 1, Warszawa 1985.
- Sztafrowski E., *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, Tom 4, Warszawa 1986.
- Sztafrowski E., *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, Tom 2, Warszawa 1979.
- Sztychmiller R., *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993.
- Sztychmiller R., *Implikacje procesowe ujęcia celów małżeństwa w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, w: *Przymierze małżeńskie*, red. W. Góralski, R. Sztychmiller, Lublin 1993, s. 75-95.
- Sztychmiller R., *Pojęcie małżeństwa chrześcijańskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1-2(1991-1992), s. 29-52.
- Testa B., *Sakramenty Kościoła*. Poznań 1998.
- The Code of Canon Law a text and commentary. Comissioned by The Canon Law Society of America. Edited by J. Coriden, T. Green, D. Heintschel*, New York - Mahwah 1985.
- Vela L., *De personalismo in iure matrimoniali novi Codicis*, „Periodica de re morali canonica, liturgica” 79 (1990), s. 37-67.
- Wernz P., *Ius canonicum ad Codicis normam exactum. Opera P. P. Vidal SI. Ius matrimoniale*, Tom V, Romae 1928.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. Tom 2. Bli-Deo*, Warszawa 1963.
- Vitali E., S. Berlingò S., *Il matrimonio canonico*, [Giuffré Editore, b.r.w.]
- Vlaming T., Bender L., *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, Bussum in Hollandia 1950.
- von Hildebrand D., *Małżeństwo*, Poznań 2017.
- Wąsik W., *Recepcja nauczania Soboru Watykańskiego II na temat sakramentów w kan. 840 KPK 1983*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 14(2015), s. 107-128.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*. Katowice 1976.

Ks. Wojciech WĄSIK – Ukończył studia w WSD w Kielcach (mgr teologii), a następnie studia specjalistyczne z zakresu prawa kanonicznego na KUL-u zakończone doktoratem. Wiceficyał Sądu Biskupiego w Kielcach i wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Kielcach. Autor książki „Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii” (Kielce 2015), haseł z zakresu prawa kanonicznego w „Encyklopedii chrześcijaństwa” (Kielce 2000). Publikował swoje artykuły m.in. w pracy zbiorowej „Wiara i Rozum” (Kielce 2001), w „Kieleckich Studiach Teologicznych”, „Kieleckim Przeglądzie Diecezjalnym” oraz „Obecnym”. E-mail: wwasik@kielce.opoka.org.pl